

Волошанська І. В., Хало З. П.,

Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка

СВОБОДА ТА ДІЯЛЬНІСТЬ ЯК НЕОБХІДНІ СКЛАДОВІ ФОРМУВАННЯ МОВНО-КОМУНІКАТИВНОЇ КУЛЬТУРИ СУБ'ЄКТІВ НАВЧАЛЬНО-ВИХОВНОГО ПРОЦЕСУ КРІЗЬ ПРИЗМУ ПЕДАГОГІЧНИХ ПОГЛЯДІВ К. УШИНСЬКОГО

У статті проаналізовано психолого-педагогічні засади та умови формування мовно-комунікативної культури суб'єктів навчально-виховного процесу на ґрунті свободи та діяльності крізь призму педагогічних поглядів К. Ушинського, вказано на можливості використання педагогічних ідей ученого у сучасному навчально-виховному процесі.

Ключові слова: навчально-виховний процес, свобода, діяльність, мовно-комунікативна культура, суб'єкт, особистість.

В статье проанализированы психолого-педагогические принципы и условия формирования язычно-коммуникативной культуры субъектов учебно-воспитательного процесса на почве свободы и деятельности в педагогическом наследии К. Ушинского, указано на возможности использования педагогических идей ученого в современном учебно-воспитательном процессе.

Ключевые слова: учебно-воспитательный процесс, свобода, деятельность, язычно-коммуникативная культура, субъект, личность.

The article deals with the analysis of such psychological and pedagogical principles and conditions as freedom and activity for forming lingually-communicative culture among the subjects of the educational process in K. Ushynskyj's works. It is indicated on the possibility of usage of the scientist's pedagogical ideas in modern educational process.

Key words: educational process, freedom, activity, lingually-communicative culture, subject, personality.

Актуальність дослідження. Зміни в системі освіти, що відбулися після проголошення незалежності України та продовжують відбуватися сьогодні, спрямовуються на піднесення рівня освіченості та культури українців, на розвиток особистості людини, формування її як гідного представника незалежної демократичної нації. У Національній Доктрині розвитку освіти в Україні окреслено основні напрями розвитку освіти початку ХХІ століття. Пріоритетним напрямом політики держави в галузі освіти є розвиток такої освіти, за якої кожна особистість отримує можливість для самореалізації і самоствердження. Йдеться про особистісну орієнтацію освіти, формування національних і загальнолюдських цінностей, підвищення якості та оновлення змісту освіти, розвиток системи безперервної освіти протягом усього життя, інтеграцію вітчизняної освіти до європейського та світового освітніх просторів. Педагогічна спадщина К. Ушинського є особливо цінною для сучасників, оскільки його епоха багато в чому суголосна проблемам сьогодення (побудова нового суспільства, спроба формування нового виховного ідеалу, прагнення до свободи та демократії, необхідність формування у людини відповідальності за себе, свої дії, результат діяльності тощо). Вчений доводив, що особистість може стати повноцінною тоді, коли будуть реалізовані завдання навчання та виховання на суб'єкт-суб'єктних засадах (свобода, навчання та виховання у праці та діяльності, діалог між суб'єктами навчально-виховного процесу повинен вестися на ґрунті рівності і партнерства).

Ступінь дослідженості проблеми. Аналіз наукових джерел з психології, дидактики, лінгвістики засвідчує, що питання комунікативного вдосконалення особистості та проблеми формування мовно-комунікативної культури суб'єктів навчально-виховного процесу присвячені праці А. Алексюка, О. Біляєва, Л. Вигоцького, М. Ващуленко, О. Горошкіна, О. Глазова, І. Гальперіна, І. Зязюна, Г. Костюка, Г. Колшанського, С. Караман, О. Леонтєва, В. Мельничайко, О. Потєбні, Л. Проколієнка, М. Пентилюка, І. Палихата, С. Рубінштейна, В. Русецького, О. Синиці, С. Смирнова, О. Сухомлинської В. Тихоша, та ін. Однак, незважаючи на досягнення у вітчизняній лінгводидактиці відсутні наукові праці, в яких до кінця з'ясовано питання технології формування мовно-комунікативної культури у навчально-виховному процесі.

Метою статті є аналіз психолого-педагогічних засад та умов формування мовно-комунікативної культури суб'єктів навчально-виховного процесу на ґрунті свободи та діяльності крізь призму педагогічних поглядів К. Ушинського.

Виклад основного матеріалу. Якісна освіта формує справжніх громадян своєї держави. Вони думають та діють по-новому – «звідси – значна увага до загального розвитку особистості, її комунікативних здібностей, засвоєння знань, самостійності в прийнятті рішень, критичності та культури мислення, формування інформаційних і соціальних навичок. « [2]. Державна програма «Вчитель» ставить перед вищою школою такі завдання [1]: 1. Модернізувати освіту, здійснивши перехід від авторитарної педагогіки до педагогіки толерантності. Зорієнтувати модернізацію вищої школи України на інтегрування національної системи вищої освіти до Європейського освітнього та наукового простору. 2. Внести корективи в освітній процес, сформувати у студентів життєво важливі компетенції шляхом застосування інтерактивних навчальних технологій. 3. Перевести матеріально-технічну базу навчального процесу на сучасний рівень світових вимог. 4. Здійснити мовний прорив в освіті. Забезпечити знання державної мови (з урахуванням відсутності україномовного середовища в певних регіонах України), а також поряд з ґрунтовним вивченням української, рідної мови, оптимізувати процес вивчення іноземної, що сприятиме підвищенню рівня професійної комунікативної компетентності майбутніх фахівців. Отже базовою педагогічною умовою формування мовно-комунікативної культури суб'єктів навчально-виховного процесу є широке застосування особистісно орієнтованої освіти, прихильником якої був К. Ушинський. Розвиток мовно-комунікативної культури вважав ефективним за умови реалізації принципів демократизації, активності та діяльнісного підходу, природовідповідності, дитиноцентризму, доступності, гуманізму, науковості, послідовності та систематичності, емоційності, принципу виховання у праці та зв'язку теорії з практикою. Їх реалізація, на думку вченого, допо-

може побудувати стосунки міжсуб’єктної взаємодії на демократичних засадах. У статті ми детально зупинимося на принципах діяльнісного підходу та самостійності, оскільки саме їх вважав основними у навчально-виховному процесі та процесі формування мовно-комунікативної культури учасників цього процесу.

Даючи педагогам неоціненні поради щодо виховання вільної та діяльної особистості, К. Ушинський вважав свободу і діяльність найважливішими і найнеобхіднішими ознаками суб’єкта: “Такий вже неминучий психічний закон: свобода є законна дочка наполегливої, невтомної праці, а вільна праця широко розвивається лише під покровом свободи; бо як те, так і інше складає лише дві сторони життя – цього прагнення до діяльності свідомої та вільної” [5, с. 499].

Свободу К. Ушинський називав наріжним каменем гуманного, демократичного виховання особи. Не можна однозначно визначити статус свободи як педагогічної категорії у контексті педагогічного доробку вченого, оскільки саме у ній він вбачав широке, всеохопне поняття і чинника, і засобу, і принципу виховання, що містить у собі й певні суперечності, які лише сприяють розвитку людини: “Свобода складає таку істотну умову людської діяльності, що без задоволення умови сама діяльність неможлива. Визнавши природженість прагнення до свободи, ми водночас не повинні забувати, що це вроджене прагнення виявляється лише в дослідах самостійної діяльності і потім розвивається так чи інакше саме унаслідок цих досвідів. Якби людина з дитинства ніколи не знала, що таке утиски волі, то вона ніколи не пізнала б і відчуття свободи. З іншого боку, якщо людину з дитинства змушувати до виконання чужої волі і їй ніколи не вдаватиметься скидати або обходити її (що, на щастя, неможливо), то в ній не розвинеться і прагнення до свободи; але в той же час не розвинеться і прагнення до самостійної діяльності” [5, с. 496]. Особистість вільно діятиме, висловлюватиме свої думки лише за умови відсутності утисків, коли відчуватиме себе вільною у своїх вчинках та думках.

К. Ушинський доводить, що обмеження свободи людини має особливо негативні наслідки для її становлення – людина стає бездіяльною, пасивною, безініціативною: “Ось чому смішним виглядає здивування рабовласників, що раби ледачі: це неминучий наслідок рабства. Якщо ж раб, окрім лінощів, проявляє ще й упертість, хитрість, злість, обурення проти влади, що пригнічує його, то це означає, що він ще не цілком раб. “Справжнє падіння раба, – говорить британський психолог Броун, – починається не тоді, коли він втратив свободу, але лише тоді, коли він втратив саме бажання свободи, і починає спокійно дивитися на себе як на уособлене знаряддя бажань іншого” [5, с. 497].

Наголошуючи на тісному взаємозв’язку життя окремої людини та суспільного життя, К. Ушинський доводить, що всі суспільні явища виходять із окремих психічних явищ, і те, що ми спостерігаємо у соціумі, можна помітити у власній душі: “І там ми знайдемо, що лише та свобода корисна людині, яка прямо виходить із потреб улюбленої нею діяльності. У цьому найтіснішому поєднанні з діяльністю прагнення до свободи є поживою людського життя й основою людської гідності; відокремлене ж від неї прагнення до свободи палить і губить, як ті хімічні елементи, які, здобуті з корисних рослин, є сильними отрутами” [5, с. 498].

Самостійну, улюблену діяльність вчений називає саме тим поєднанням свідомості і волі, в якій прагнення до свободи є джерелом людського процвітання, і доводить, що для морального життя людини свобода так само необхідна, як кисень для фізичного. “Але як кисень повітря, звільнений від азоту, спалив би легені, так же свобода, звільнена від діяльності, губить моральну людину. У самостійній, улюбленій діяльності лише людина навчається поводитися з елементом свободи, настільки ж необхідним, як вогонь, і настільки ж небезпечним, як він” [5, с. 498].

На думку К. Ушинського, справжня свобода розвивається саме у народів заповзятливих і діяльних, які шукають праці з пристрастю, але не задля хвилюючих пригод (з таких шукачів і виходять лише авантюристи), але захоплені або самою природою, або якою-небудь ідеєю.

Вчений формулює спеціальні виховні правила, що впливають з аналізу прагнень до свободи, адресує їх педагогам з тим, щоб уникнути найважливіших помилок на шляху до формування дитини як суб’єкта будь-якої діяльності. Найголовніші з них, на думку К. Ушинського, такі:

“а) Оскільки свобода виховується не відсутністю обмежень, а, навпаки, подоланням їх, досвідом насолоди свободою, яка відчувається майже тільки в хвилину подолання обмеження, то зрозуміло, що чим більше буде в дитини такого досвіду, тим більше зміцніє і розв’ється в ній прагнення до свободи; чим більше обмежень вона подолає, тим більше полюбить свободу. Але велика відмінність: чи сама дитина подолає обмеження, чи його усунуть інші; чим менше відчувала дитина обмеження, тим менше зазнає вона насолоди свободою. Але обмеження, яких людина подолати не може і від яких вона втікає, розвивають у ній почуття страху, а не прагнення до свободи. З цього вихователь легко вже виведе, що прагнення до свободи виховується тільки тими обмеженнями, які дитина може сама подолати і справді долає, а з цього вже сама собою виходить і необхідність надати вихованцеві якнайбільше можливостей набути такого досвіду.

б) Як ми бачили, є істинне і хибне прагнення до свободи. Від істинного хибне відрізняється тим, що в ньому керує людиною не прагнення до улюбленої нею справи, заради якої вона шукає свободи, але до самої свободи без усякого змісту, до насолоди нею, що робить цю насолоду нешкідливою для душі, і, отже, законною. Якщо таке хибне прагнення до самостійності, повторюючись, задовольняючись часто, переходить у нахил, то виникає впертість – вада, властива не тільки дітям, а й дорослим, навіть цілим народам” [6, с. 393].

Детальний аналіз наукових поглядів К. Ушинського дав нам змогу систематизувати й узагальнити основні концептуальні положення, що стосуються найважливішої складової суб’єктності особистості – свободи. Проілюструємо це конкретними цитатами із доробку вченого:

– “Можна сумніватися у свободі інших, але ніколи – у своїй власній” [4, с. 138].

– “Прагнення складає корінь, з прагнень розвиваються відчуття і думка; через посередництво цих форм прагнення стає волею” [4, с. 141].

– “Коли людина починає вважати себе вільною, тоді вона і справді стає вільною” [4, с. 159].

– "...свобода є не що інше, як свобода вибору між мотивами, яка дає перевагу тому, до якого вона більш схильна; але всі мотиви випливають із психічної природи людини: лише їх на одну і ту ж дію буває не один, а безліч, що завжди дає свободу волі" [4, с. 179].

– "Але вільний лише той, хто може діяти і супроти своєї сутності" [4, с. 185].

– "Абсолютна свобода передбачає всемогутність і, отже, належить лише Богові: а людська свобода обмежена рамками її свідомості та її волі" [4, с. 192].

– "Якби не було в душі вродженої свободи, то не можна було б і реалізувати її" [4, с. 197].

– "Що ж таке свобода? Відчуття, властиве душі людини. Зважившись на що-небудь, людина відчуває, що вона могла вирішити інакше і тому лише підкоряється відповідальності перед собою, перш ніж відповідати перед іншими. Людина вирішує відповідно до мотивів, але, вирішивши, відчуває, що вона віддає перевагу одним мотивам над іншими і може взяти не ті, які взяла" [4, с. 203].

Педагог визнає цілковиту необхідність визнати прагнення людини до свідомої діяльності і дає визначення "чистої діяльності", тобто такої, що не стосується безпосередньо тих завдань, "які можуть указуватися цій діяльності як фізичними, так і духовними потребами людини". Причина цієї чистої діяльності, на думку вченого, – "душевне прагнення до неї, що виявляється в болісному почутті нудьги, туги й апатії, якщо воно не задоволене, і в заспокоєнні цих спонукальних почувань, якщо людина знаходить собі діяльність. Мета ж цієї діяльності – тільки задовольнити прагнення до неї, якщо людиною не керує інша якась мета, що виходить з інших прагнень. Діяльність для розваги, діяльність із нудьги є формою чистої діяльності" [6, с. 350].

Вчений вважав самостійну діяльність важливою умовою становлення особистості, вказуючи, що педагог повинен, якщо можливо, вести справу так, щоб особистість більше знаходила щастя в діяльності, ніж прагнула до насолод, причому не треба забувати, що гра, в якій самостійно працює дитяча душа, є теж діяльністю для дитини і щоб вона більше втішалася тим, що вона сама зробила, ніж тим, що їй подаровано [6, с. 402].

К. Ушинський наголошує, що лише напружена діяльність, під час якої дитина долає певні перешкоди, може сформувати сильну особистість. "В усякій улюбленій праці людина робить постійні спроби тішитися свободою, коли переборює ті чи інші перешкоди, що обмежують її, і спроби відмовитися від цих насолод, коли береться знову за працю, що її захоплює, за подолання нових перешкод. Саме в цих численних спробах розвиваються й міцніють воля, прагнення до свободи, вміння користуватися нею і необхідна для цього сила характеру" [6, с. 454].

Висновки. Викладене вище дає підстави стверджувати, що у педагогічній творчості К. Ушинського чільне місце займала проблема розробки такої моделі освіти, яка б гармонійно поєднувала у собі найкращі здобутки народного та наукового досвіду. На сторінках педагогічних праць учений шукає ідеал справжнього, здорового навчання та виховання. К. Ушинський доходить висновку, що свобода, праця та діяльність можуть найкращим чином урівноважити та гармонізувати людське життя: "Вільна, тобто улюблена, праця, яка йде успішно й прогресивно, яка легко в міру енергійності свого ходу долає перешкоди і пов'язані з ними страждання, яка рухається все вперед і вперед метою справи, а не її задоволенням і яка спинається на насолоді тільки під час необхідного відпочинку, – ось що має бути ідеалом здорового виховання, побудованого не на мріях, а на справжньому, фактичному знанні потреб людської природи" [6, с. 400]. Учений довів, що праця – це та діяльність, у процесі якої формується людська особистість, ось чому це має бути творча, вільна праця, із власного бажання та свідомості особистості. Невільна праця, вказує педагог, не лише не піднімає людину морально, а й опускає її до рівня тварини. "Праця тільки тоді може бути вільною, якщо людина сама береться за неї свідомо через її необхідність; праця ж вимушена, на користь іншому, руйнує людську особистість того, хто працює" [3, с. 33]. Отже, праця, що несе позитив, повинна бути вільною, самостійною, напруженою, мати чітку і досяжну мету. Основними ознаками суб'єкта є свобода, самостійність, творчість, ініціативність, активність. Саме ці риси необхідні для формування у суб'єктів навчально-виховного процесу мовно-комунікативної культури. Вважаємо, що педагогічні ідеї К. Ушинського є особливо актуальними сьогодні, в умовах процесів глобалізації суспільства і прагнення України до інтеграції у світовий освітній простір.

Література:

1. Вища освіта України і Болонський процес: Навчальний посібник / За редакцією В. Г. Кременя. Авторський колектив: М. Ф. Степко, Я. Я. Болубаш, В. Д. Шинкарук, В. В. Грубінко, І. І. Бабин. – Тернопіль : Навчальна книга – Богдан, 2004. – 384 с.
2. Забезпечення якості вищої освіти – важлива умова інноваційного розвитку держави і суспільства. Матеріали до доповіді міністра освіти і науки Станіслава Ніколаєнка на підсумковій колегії МОН України (1-2 березня 2007 року, м. Харків) // Освіта України. – №16-17 (805) від 27 лютого 2007 р. – С. 2 – 20.
3. Струминский В. Я. Проблема воспитания в педагогической системе К. Д. Ушинского / В. Я. Струминский // К. Д. Ушинский. Избранные педагогические сочинения: В 2 т. / Под ред. члена-корреспондента АПН проф. В. Я. Струминского. – М. : Государственное учебно-педагогическое издательство министерства просвещения РСФСР, 1953. – Т. 1. – С. 7 – 52.
4. Ушинский К. Д. Материалы к третьему тому "Педагогической антропологии" / К. Д. Ушинский // К. Д. Ушинский. Собрание сочинений: В 11 т. / Редкол. А. М. Еголин (главный редактор), Е. Н. Медынский и В. Я. Струминский. – М.–Л. : Изд-во АПН РСФСР, 1952. – Т. 10. – С. 53 – 622.
5. Ушинский К. Д. Психологические основы воспитания / К. Д. Ушинский // К. Д. Ушинский. Избранные педагогические сочинения: В 2 т. / Под ред. члена-корреспондента Академии педагогических наук проф. В. Я. Струминского. – М. : Государственное учебно-педагогическое издательство министерства просвещения РСФСР, 1953. – Т. 1. – С. 347 – 520.
6. Ушинский К. Д. Людина як предмет виховання. Спроба педагогічної антропології / К. Д. Ушинський // К. Д. Ушинський. Вибрані педагогічні твори: У 2 т. Пер. з рос. / Редкол.: В. М. Столетов (голова) та інші. – К. : Рад. школа, 1983. – Т. 1 – С. 192 – 471.